

Георги Карасимеонов

ЩЕ ОВЛАДЕЕМ ЛИ ИЗКУСТВОТО НА ДЕМОКРАЦИЯ?

Преходът на нашето общество към демокрация вече има своя, макар и съвсем кратка, история. В рамките на две години се концентрираха толкова събития и процеси, равняващи се в други страни и периоди на десетилетия. Няма ден в този двегодишен период, който да не е донесъл нещо ново в нашия политически живот, понякога с такава динамика, че дори професионалистът политолог трудно може да ги обхване и осмисли. Натрупаните факти и явления са толкова много, че вероятно ще се изисква продължително време и немалко усилия, включително и временно откъсване от ежедневието, за да могат те да се обобщят, приведат в съответен ред и на тяхна база да се изведат особеностите и спецификите на българския преход към демокрация.

Убеден съм, че на пръсти се броят аксидентите, които са предполагали действителните измерения и трудности, съпътстващи прехода към демокрация на нашето общество, ако изобщо има такива.

Когато още в първите месеци на 1990 г. добила известност статия на видния политолог Ралф Дарендорф "Долината на плача", предупреждаваше за изключителните трудности и жертви на прехода към демокрация, мнозина бяха склонни да го обвиняват в черногледство. Но днешните реалности като че ли надминаха и неговите прогнози. Не само нашите политици бяха далеч по-оптимисти в началото на демократичната революция, но и нашият народ едва ли е очаквал, че съзидателният път ще бъде изпълнен с толкова трудности и изпитания, че ще бъде изпълнен с толкова радости и очаквания път към ценностите на свободата и демокрацията.

КИСЕЛИТЕ ПЛОДОВЕ НА ПЛУРАЛИЗМА

Относително бързото възстановяване на основните права и свободи на народа и на демократичните процедури беше само по себе си огромно историческо завоевание. Народът ни се освободи от един авторитарно-репресивен режим, който подгизкаше неговата свободна изява и инициатива в продължение на десетилетия. Той беше довел обществото ни до тежка социална, икономическа и морална криза, чиито последици тепърва в продължение на десетилетия ще трябва да преодоляваме. Но същевременно новоизвоюваната свобода даде изява на подгизнатото с десетилетия гражданско общество и съдържащите се в него естествени противоречия и конфликти. Много от тях се проявиха в нова светлина и намериха израз в плуралистичното противоборство на новородените партии. Твърде бързо нашият народ трябваше да осъзнае, че демокрацията и свободата са само предпоставки за регулирането на социалните противоречия и осъществяването на неговите интереси, но сами по себе си не са панацея на конфликтите. Демокрацията предоставя универсални механизми за тяхното регулиране, каквито са изборите, парламентаризмът, партийният плурализъм и други, но от всеки народ зависи как ще ги прилага в конкретната историческа ситуация. Не веднъж в нашия печат е цитирана прословутата фраза на Чърчил, че демокрацията не е добра форма на управление, но че нейните предимства са в това, че останалите са още по-лоши.

Тази мъдра мисъл на големия английски политик съдържа една изключително важна истина, а именно, че демокрацията

изисква неимоверни усилия от политиците за намирането на най-верния път към разрешаването на социалните конфликти, избягвайки пътя на разрушението и насилието, залагайки на толерантността и компромиса. Именно демокрацията е онзи механизъм в политическия живот, който трябва да осигури, от една страна, естествени канали за изява на многообразието от интереси в дадено общество, а, от друга, да осигури процедури, чрез които по мирен път те да бъдат поставяни и разрешавани. Следователно, *демократия в истинския смисъл на думата имаме тогава, когато основни ценности в обществото станат не враждата и насилствено то унищожаване на политическия опонент, а много по-трудните форми на разрешаване на конфликтите – диалогът, споразумението и взаимното доверие.*

Безспорно е, че, излизайки от обществото, основано върху насилието, новите политически сили трудно можеха да възприемат тази концепция за демокрацията. Наслоените от тоталитаризма идеологии на класовата омраза и класовата вражда, свързани и с реалното потисничество на многобройни групи в обществото ни, създаваха предпоставки за раздухване на атмосфера на нетърпимост, а не на взаимно договаряне и диалог. И това вероятно е естествено. Много бе натрупано то с десетилетия негодувание от антинародната политика на корумпираната живкова клика, за да очакваме прилагането на традиционните норми на политически живот, характерни за развитите демокрации. Спуканият политически цирей не може да не роди крайни форми на екстремизъм, фанатизъм, включително и стремеж към физическо насилие. Съвсем естествено бе антикомунизмът да роди и своя обратен образ – фанатизма, доближаващ се до крайни желания за разпирва и реванш с бившата управляваща прослойка.

Ако казвам, че до известна степен тези явления бяха обективно оправдани, в никакъв случай не желая да ги оправдавам. Струва ми се, че до голяма степен от политическия ни елит и особено от новата власт зависи през следващия етап да надскочим формите на екстремалност и фанатизъм, защото в никой политически

живот те не са носили полезни ефекти за демократичното развитие. Всяка форма на фанатизъм и екстремизъм рано или късно ражда своята противоположност. В своите мемоари австрийският политик Бруно Крайски пише: "Няма по-мързеливо удобен прием в политиката, който така да освобождава политиката от трудностите, какъвто е омразата; който ѝ се поддаде веднъж, може безкрайно да ѝ служи".¹ И накрая завършва с мъдрите думи, че винаги трябва да има готова маса за преговори, готовност за диалог, което е същността на демокрацията.

Омразата не е добър съветник в политиката, нито създава нормални условия за осъществяването на съответна политическа линия. Това ни показаха 45-те години комунистическо управление, както и тъжната съдба на комунистическото движение, заложило на класовата омраза и класовата борба. Ако нашият нов политически елит не усвои поуките от това историческо развитие и подчини политическия живот на така типичната "балканизация", не ни очакват добри времена. Всеки цикъл на насилие създава и предпоставките за следващия контрацикл на новото насилие. Нещо повече, проблемите, пред които е изправено нашето общество, лесно могат да бъдат възпламенени от всяка демагогия и от всякакъв тип екстремистка идеология. Но от това няма да спечели никой, особено демократичните сили.

ТЪРПИМОСТ ИЛИ ДИКТАТУРА НА МНОЗИНСТВОТО?

Първите демократични години дадоха израз и на нетърпението, на желанието за бързи и радикални промени. В нови условия се пренесе революционаризмът на бившите болшевики и сред средите на демократичните сили. Една от "слабостите" на демокрацията е това, че тя изисква сложни процедури, понякога бавни, в процеса на разрешаване на социалните конфликти. Тя не е инструмент за бързи и

радикални решения, които се налагат отгоре и с един замах отпращат социалните проблеми в забвение. Историята е доказала, че всяка радикална революция може временно по-бързо да реши привидно някои социални противоречия, но в крайна сметка тя акумулира нови сътресения, подготвя нови сблъсъци, които връщат обществото с десетилетия назад.

Историята на Френската и на Руската революция ще остане именно като пример за тежки сътресения, реакционни поврати и нереализирани идеали. Демокрацията е синоним на еволюционния подход. Тя не изключва приемането на радикални мерки, но ги подчинява на определена процедура, изискваща търпеливо съгласуване на интересите, убеждението от страна на мнозинството и отчитането желанията и стремежите на малцинството. Прието по такъв начин, дадено решение има далеч по-голяма стабилност и трайност от всяка радикална форма на политически подход. Антипарламентарните прояви на част от новите политици, призивите за бойкот и реалното напускане на парламента, представяващ историческо завоевание на цивилизацията, не допринесоха за утвърждаване на демокрацията. Колкото и труден, колкото и мъчителен да е парламентаризмът, той няма друг заместител в демократичните режими. Избори и парламент – това са синоними на универсалните ценности на демокрацията и всеки опит те да бъдат заменени с авторитарни, насилствени и други форми на политически действия, които дефакто ги заобикалят, ни връщат към реакционни форми на управление.

"Уличната демокрация" е присъща на примитивни общества, в които не се почитат демократичните процедури. Безспорно е, че първият демократично избран парламент – неговият състав, начинът на работа и неговото функциониране предизвикваха понякога основателно недоволство в нашия народ. Но за всички първи парламенти, особено за тези, които слагат началото на прехода към демократични режими е характерно подобно състояние на нещата. Историята на парламенти във Франция, в Германия, в Италия например открояват немалко от сла-

бостите, присъщи на нашия първи парламент.

В миналия и в новия ни парламент се появи синдромът на конвента – т.е. мнозинството, използвайки формално демокрацията, форсира налагането на своята воля. Срещу тази опасност, водеща до "диктатура на мнозинството", по израз на един от бащите на американската конституция Джеймс Медисън, са необходими както корективи в самата политическа система (напр. вето на президента), така и уважението към интересите на малцинството. Малцинството трябва да има достатъчно възможности да предпостави и защити своите интереси по пътя на демократичните процедури, без обаче да минира ефикасността в управлението.

"Тиранията на мнозинството", писа известният в миналото теоретик на либерализма Джон Стюарт Мил, принципно се включва сред злините, срещу които обществото трябва да бъде нащрек²

Аз съм убеден, че след години, когато историците ще се връщат към дейността на нашето Велико народно събрание, те ще дадат една похвална оценка на онази неимоверно тежка отговорност, с която то се натовари и като цяло на позитивната роля, която то изигра в процеса на демократизацията. Самият факт, че то оцеля, че успя да приеме, макар и несъвършени, редица закони, а и особено важно – Конституцията на страната, ми дават основание да считам, че неговото историческо място е гарантирано. Вероятно то ще бъде сравнявано с онова Народно събрание, което прие Търновската конституция.

По конституционните текстове може да се спори. Аз самият имам немалко резерви към прекомерно етатистката ориентация на Конституцията, но общият баланс на текстовете, заложен в нея утвърждават един коренен поврат към парламентарна демокрация, подобна на тази в най-развитите демокрации. Нещо повече, тя предлага някои оригинални решения, особено на принципа на разделение

¹ Kreisky, B. Erinnerungen, Wien, 1978, s. 132.

² Mill, J. S. On Liberty. History of Civilization, New York, 1962, p. 562.

нието на властите и на президентската институция, които дават основание да говорим за специфичен български принос в съвременното конституционно развитие на демократичните държави.

СОЦИАЛНИЯТ МИР – СЛУЧАЙНОСТ ИЛИ ЗАКОНОМЕРНОСТ?

Огромно постижение на нашата демокрация, въпреки трудностите, беше нейната способност да запази социалния мир. Неведнъж бяхме свидетели на опасни явления, довеждащи страната ни до границата на социалния взрив и гражданската война. Редица случайности, (а в определени моменти и шанс), както и мъдростта на политическия елит ни позволиха да избегнем крайните сблъсъци. В това отношение изключително важен фактор, според мен, е навременното навлизане на некомунистическата опозиция в управлението на страната. Шансът, който ни предостави историята, на мястото на Младенов да бъде избран Желю Желев за президент, също ми се струва ще бъде оценен от историята като изключително важен момент, допринесъл за стабилност и плавност на демократичния преход. По-късната смяна на правителството на Луканов с това на Попов беше една много важна и съществена крачка за разширяване на социалната база на политическото управление и за подкопаване по-нататък на тоталитарните структури. Зная, че критиките по отношение на икономическата политика са много, както и, че много може да се разсъждава по нейния ефект. Следя и дискусиите в целия западен печат по отношение на икономическите реформи в Източна Европа и никъде не мога да намеря върната формула за разрешаването на така уникалните проблеми, с които се сблъскват обществата, "излизаци" от тоталитарната система.

Няма да можем да избегнем "долината на плача" и смятам, че всеки трезвомислещ човек добре разбира, че икономическите реформи изискват сериозни мерки.

Безспорно, възможни са корекции, необходими са гарантирани амортизатори на социално онеправданите и особено на страдащите от кризата слоеве, но това не отменя необходимостта те да се осъществяват. Жизнена алтернатива на социалната пазарна икономика няма, както на социално подплатената либерална демокрация.

Възможността на опозиционните сили да изборите да влияят върху политическия процес в основните органи на управлението изигра изключително важна роля за плавния и ненасилствен преход към демокрация у нас. Ако този тип коалиционна или съгласувана политика между партии, профсъюзи и държавата намери своето продължение след смяната във властта, това ще има изключително важно значение за стабилността на демократичния преход. Надявам се, че след първата конфронтационна вълна по отношение на опозицията, новата управляваща коалиция ще има достатъчно разум, за да избегне тоталното "скъсване на мостовите". Историята ни припомня опита на Австрия след войната, когато основните политически сили създадоха стабилна основа за коалиционни правителства, гарантирали ѝ тези успехи, на които тя е свидетел днес.

Коалиционната политическа култура е изключително важна за създаване на цивилизовани отношения в цялото общество на всички равнища. Тя допринася за преодоляването на партизанщината и поляриността, стигащи до крайни разделения между отделни социални групи и политически сили.

Върху политическия елит пада изключителна отговорност да стимулира коалиционната демокрация, особено в първите години, когато никоя политическа сила няма възможност за самостоятелно управление. Особено е необходима тя между онези партии и политически групировки, които носят истинската демократична алтернатива.

Безспорно е, че в политиката има принципи и не бих съветвал никоя демократична партия да влезе в сътрудничес-

тво с реакционна или тоталитарна политическа сила, но и опитите било от страна на БСП или части от СДС да скъсат всякакви политически мостове към диалог и сътрудничество с парламентарни партии, готови да съдействат на процеса на демократизация не са полезни за страната. Навсякъде, където е възможен диалог върху демократична и принципна основа, той трябва да се реализира. От това печели самата демокрация, от това печелят и политическите сили, заложили на диалога. Вместо на конфронтацията. Въпросът е това сътрудничество, търсенето на консенсус да става върху ясно изработена и принципна платформа за демократични промени. В диалектиката между консенсуса и конфликта водещият мотив за политическите партии трябва да бъде търсенето на консенсус, защото изкуството на политиката е в намирането на онези канали, както казва Крайски, които биха отворили пътя към масата за преговори.

Демокрацията в нашата страна откроя една друга взаимозависимост, която е особено важна за по-нататъшното ни развитие. Става дума за *връзката между демокрацията и уважението към закона*. Падането на тоталитарния режим създаде вакуум във властта и в авторитета на държавата. Все още той не е заместен от едно ново позитивно отношение към политическите институции. Това е обяснимо, но продължаването на това състояние може да създаде условия за прерастане на демокрацията в анархокрация и в разкъсване на редица от социалните връз-

ки, които осигуряват кохезията на обществото. Правовата държава изисква категорично уважение към закона, какъвто и да е той. В една демокрация всеки закон може да бъде променен и това начало трябва да ръководи онези, които искат усъвършенстването на законите, включително и на Конституцията. Но създаването на атмосфера на неуважение и на неспазване на законите ражда корупция, престъпност и атомизация на обществото. *Подкопаването на правовата държава и на законността са най-големите противници на нашата демокрация*. Всяка демокрация трябва да знае да защитава своите ценности и институции, съответно всяка демокрация означава и ред. А този ред трябва да се защитава от всеки гражданин, но най-вече от институциите, демократично избрани да отстояват сигурността на гражданите. Състоянието на социална несигурност е най-добрата почва за подкопаване на самата демокрация. В социалната несигурност се ражда екстремизмът на онези политически идеологии, близници на фашизма и болшевиизма. На безредието разчитат както носталгични привърженици на стария утопичен модел на комунизма, така и стоящи в резерва политици а ла Пиночет.

Ако в най-скоро време нашето общество не намери сили да преодолее тази ахилесова пета в процеса на своята демократизация, то рискува да се сблъска с най-сериозния си противник по пътя на политическата стабилност.